

ДІТИ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Серед молодших школярів, що стійко не встигають, значну частину (за даними окремих авторів - близько половини) становлять діти із затримкою психічного розвитку.

Ця своєрідна група дітей давно привертала увагу лікарів, психологів, педагогів. Так, відомі дослідники дитячого інтелекту Біне і Сімон ще в 1911 році виділили так званих псевдонормальних учнів, підкреслюючи тим самим їхню відмінність як від дітей, що нормально розвиваються, так і від олігофренів. Деяку зниженість їхнього інтелекту вчені пояснили загальною хворобливістю та педагогічною занедбаністю.

Як виявилось, діти із затримкою психічного розвитку приходять до школи не готовими до навчання і значно відстають від своїх ровесників.

Означення

Всебічне вивчення цієї категорії дітей показало, що в основі відхилень їхнього розвитку лежить деяка неповноцінність функціонування центральної нервової системи, яку можна виявити тільки за допомогою енцефалограми, що показує зниженість сили нервових процесів, їх інертність тощо. Тому дуже важливе значення має правильна діагностика, що передбачає всебічне вивчення дитини і насамперед її психологічних особливостей: сприймання, мислення, мовлення, пам'яті, уваги, гри, спілкування з дорослими і ровесниками, здатності до засвоєння побутового досвіду і вміння скористатися ним у новій ситуації.

Усі ці численні знання про дитину і дають можливість поставити діагноз і рекомендувати їй відповідні умови навчання і виховання.

Вивчення дітей із затримкою психічного розвитку, спостереження за успішністю їх навчання показує, що ці діти неоднакові як за поєднанням, так і за вираженістю певних недоліків, за можливостями їх подолання.

Характеристика

Залежно від причини виникнення та їх поєднання розділяють кілька форм затримки психічного розвитку. Кожна з них потребує різної тактики навчання і виховання. Одні форми затримки психічного розвитку дають змогу навчати дитину у масовій школі, надаючи їй необхідну індивідуальну допомогу. В інших - успішне навчання дитини може забезпечити спеціальна школа чи клас.

Розрізняють такі форми затримки психічного розвитку у дітей.

1. Конституційно зумовлена форма затримки психічного розвитку.

Вона зумовлена уповільненістю і нерівномірністю дозрівання різних систем дитячого організму. Дитина не хвора, але вона і фізично, і психічно розвивається повільніше, ніж інші діти, особливо ж відстає емоційно-вольова сфера.

У школі ці діти поведуться як типові дошкільники. Здебільшого затримка психічного розвитку цієї форми не буває дуже глибокою, дитину не можна вважати хворою і при належному індивідуальному підході з боку вчителя вона вирівнюється в умовах загальноосвітньої школи. Звичайно, є всі підстави починати навчання таких дітей на

рік пізніше, впродовж якого малюка потрібно старанно готувати до школи в сім'ї чи і дитсадку. Батькам дитини слід підтримувати тісний зв'язок зі шкільним психологом вихователем.

2. Соматично зумовлена затримка психічного розвитку, тобто така, що зумов

ліюється тілесним захворюванням (різні хронічні інфекції, алергічні стани, пороки серця та ін.). Центральна нервова система дитини не уражається прямо хворобою, але по-терпає від виснаження дитячого організму в цілому. Хвороба знижує психічний тонус дитини, робить її млявою, несприйнятливою до різноманітних вражень. Постійний страх за здоров'я і саме життя малюка змушує батьків знижувати вимоги до нього, задовольняти всі його бажання, а це формує пасивність, безініціативність, егоїзм, відгороджує дитину від життя.

3. Психічно зумовлена затримка психічного розвитку виникає внаслідок дефіциту спілкування в ранньому дитинстві, відсутність материнської турботи, любові. Особливо часто це трапляється в дитбудинках, де дітям забезпечують певний рівень фізичного догляду, але живуть вони в ізоляції від навколишнього світу і потерпають від нестачі індивідуальної теплої уваги близьких, дорослих. Звичайно, тяжкі психічні умови можуть бути для дитини і в сім'ї, де постійні конфлікти, сварки, пияцтво.

4. Церебрально-органічна форма затримки психічного розвитку. Це найпоширеніша і найтяжча форма затримки психічного розвитку, яка пов'язана з ураженням головного мозку.

Відхилення у функціонуванні нервової системи свідчать про шкідливий вплив на мозок плоду чи новонародженої дитини різних факторів, наприклад, хвороба матері, серцево-судинна недостатність, захворювання печінки, нирок, ендокринної системи), вірусні інфекції, токсичні речовини, наркотики, нікотин, алкоголь, деякі лікарські препарати).

До всіх негативних впливів під час вагітності й пологів більш чутливий мозок чоловічої статі, тому серед дітей із затримкою психічного розвитку хлопчиків майже вдвічі більше, ніж дівчаток.

Освітні аспекти

Сучасними дослідженнями встановлено, що в дітей, які на початку шкільного навчання виявляють ознаки відставання в психічному розвитку, найслабшим місцем є недорозвиненість чуттєвого пізнання довкілля, збідненість усіх знань, уявлень, вражень, які здобуваються від безпосереднього знайомства з предметами. Так, вони часто не знають назв і погано розрізняють кольори та відтінки, геометричні фігури. Навіть знаючи той чи інший колір, форму, діти з великими труднощами користуються цими ознаками для розв'язання різних практичних завдань. Наприклад, їм важко поділити на дві частини кілька різноколірних кружечків і квадратиків так, щоб у кожній групі були фігурки, чимось подібні між собою. Дуже важко дітям оцінювати взаємне розташування предметів на площині, уявно поділити їх на окремі частини, порівнювати "на око" за величиною. Відтак дитина виявляється безпорадною, і подальший розвиток немає підґрунтя.

Очевидно, це зумовлено тим, що саме в ранньому дитинстві, коли має йти бурхливе нагромадження чуттєвого досвіду, діти з послабленою нервовою системою не отримують належної допомоги дорослих. У цей час батьки ще не помічають відставання психічного розвитку малюка або не надають цьому серйозного значення чи, не знаючи, яких заходів вжити, думають, що з часом все минеться. Коли ж відставання нарешті помічають, намагання навчити дитину виявляється марним, тому що необхідно заповнити прогалини її попереднього розвитку.

Отже, в якому б віці не почалися спеціальні заняття з дитиною, необхідно завжди звертатися до розширення, зміцнення і систематизації її чуттєвого пізнання предметів і явищ довкілля. Краще це робити вчасно і послідовно.

Поглянемо очима педагога на ті труднощі, які мають у навчанні діти із затримкою фізичного розвитку.

Прийшовши до школи, ці діти ще не усвідомлюють свого нового статусу учнів, а отже, і своїх обов'язків. Новий портфель та інше приладдя вони сприймають радісно, як нові іграшки, і бавляться ними, не слухаючи учителя. Все, що відбувається в класі, їм нецікаво, бо не зрозуміло. Щоб збагнути зміст завдання і почати його виконувати, цим дітям потрібне окреме пояснення вчителя. Тим часом товариші вже все виконали і переходять до нового. Так дитина випадає із загального темпу роботи на уроці. Це і викликає розгубленість, нездатність відповідати на звернення учителя.

Однак, якщо вчитель має змогу індивідуально працювати з такою дитиною, вона повільно просувається вперед у навчанні. В умовах масової школи діти із затримкою психічного розвитку в першому класі так і не встигають навчитися читати. Деякі з них можуть тільки запам'ятати букви, інші починають з'єднувати їх у склади, тим часом як однокласники вже добре читають.

Процес запам'ятовування букв у дітей із затримкою психічного розвитку складний і тривалий: вони часто плутають їх, погано розрізняють схожі за написанням.

Так само важко цим дітям навчитися писати: ручка в їхніх руках неслухняна, букви виходять зовсім на себе не схожими. Такому учневі важко орієнтуватися на сторінках зошита: він не дотримується лінійок, потрібної відстані між буквами та словами, часто не розуміє, що означає "внизу", "вгорі".

Поступово дитина навчається списувати з дошки, але письмо під диктовку їй так і не вдається.

На уроках стає помітним недостатній розвиток усного мовлення. Батьки це не завжди помічають, особливо якщо вдома не увійшло в звичку систематично читати дитині, розмовляти про зміст прочитаного чи просити про щось розповісти. Звичайні відповіді на побутові запитання бувають цілком задовільними, і батьки не підозрюють, що мовлення сина чи доньки майже несформоване.

Недостатній розвиток мовлення по-різному виявляється у дітей в школі. На перерві з товаришами вони невимушено розмовляють. Якщо ж прислухатися, то розмова ця складається з коротких реплік, що супроводжуються виразними жестами. Для звичайного спілкування цього буває достатньо. На уроці на конкретні питання дитині важко відповісти, вона не може сформулювати свою думку і тому мовчить, справляючи враження дуже сором'язливої, неговіркої.

Діти із затримкою психічного розвитку, як і інші, охоче слухають казки, розглядають малюнки, але на запитання відповідають мляво і часто виявляють поверхове, а то й зовсім неправильне розуміння зображеної ситуації. І звичайно, вони самі не вміють про щось розповісти. Словниковий запас у них невеликий, деякі слова вимовляються неправильно, як це буває у молодших дошкільників.

Не менше труднощів у цих дітей виникає із математикою. Найчастіше вони володіють прямим рахунком у межах десятка, але додавати і віднімати їм дуже складно. Діти роблять обрахунки на конкретних предметах, довго перекладаючи їх, перераховують і часто помиляються. Важко дається усний рахунок і розв'язання задач.

Вчитель обов'язково повинен звернути увагу батьків на те, що дитина зовсім не вміє виконувати завдання самостійно. Біля такої дитини варто посидіти дорослому, вказую-

чи, що, як і в якій послідовності слід роботи. Навіть простіші завдання доцільно поділити на кілька ще простіших і пропонувати їх виконувати послідовно.

Наприклад, вчителька написала на дошці речення і дала дітям завдання записати його в зошит. Всі учні працюють. Сашко Л. сидить за першою партою, біля самої дошки. Він обводить поглядом клас, поглядає на дошку, потім на свій зошит, бере ручку, але писати не починає. Вчителька підходить до нього: "Ну, Сашко, чому ти не пишеш?" Хлопчик розгублено дивиться і мовчить. Вчителька відкриває його зошит: "Давай писати. Ось тут (вказує) пиши. Яка перша буква? Подивись на дошку." Хлопчик починає повільно списувати з дошки.

Через якийсь час він знову припиняє роботу. Вчителька підходить знову: "Ну що ти написав? О, бачиш, дуже добре виходить. Продовжуй далі. Відступи трошки, нове слово писатимеш..." Сашко поволі пише далі.

Тільки постійне заохочення, підбадьорення та пояснення коленого наступного етапу роботи допомагає дитині довести справу до кінця.

Хоча всі ці діти мають низьку працездатність, дуже неуважні, часто відволікаються, проте виявляється цей недолік по-різному. Так, одні надзвичайно мляві, повільні, на уроці здаються сонними. Інші, навпаки, створюють враження дуже активних, енергійних. Якщо ж уважно подивитися, поспостерігати, то виявиться, що вони ні на чому не можуть зосередитися, їх увагу привертають різні предмети, вони постійно відволікаються, не дослухавши завдання, вже похапцем виконують його і, звичайно, тут же кидають, бо не знають, що робити далі.

Таким чином, дитина із затримкою психічного розвитку потребує постійної спеціальної роботи вчителя з урахуванням реального рівня її розвитку й індивідуальних особливостей. Але в умовах сучасної загальноосвітньої школи вчителю не завжди це вдається.

Критерієм того, чи може дитина із затримкою психічного розвитку залишатися в масовій школі, чи потребує навчання в умовах спеціальної школи, є її успішність. Якщо учень задовільно засвоює програмовий матеріал, його можна залишити в масовій школі. Проте, щоб дитина втрималася на рівні вимог загальноосвітньої школи, потрібна постійна увага до неї не тільки вчителів, а й батьків.

Якщо ж упродовж першого класу дитина не засвоїла відповідну програму, то її доцільно навчати в спеціальній школі чи класі інтенсивної педагогічної корекції при загальноосвітній школі.

Програма навчання і корекційної роботи з дітьми в школі і класах інтенсивної педагогічної корекції однакова і в цілому відповідає програмі загальноосвітньої школи. Проте програма ця зазнає ряду змін. У початковій ланці навчання вона розрахована на п'ять років замість чотирьох, до програми вводяться уроки ознайомлення з навколишнім світом і розвитку мовлення, пропедевтичні заняття з мови і математики. Програмою передбачено уповільнений темп навчання, дрібне дозування навчального матеріалу на уроках. Значно зменшена кількість дітей у класі (не більше двадцяти), що сприяє індивідуалізації корекційної роботи з кожною дитиною.

Щоб поступово підвести дітей до оволодіння роллю учня, в методиці їх навчання спочатку багато місця займають ігрові форми, подібні до тих, що використовують у роботі з дошкільниками.

Для корекції психічного і фізичного розвитку дітей вводяться спеціальні уроки ритміки, на яких вчать вправно, гарно рухатися, танцювати, робити вправи у різному темпі та ритмі. Це дає змогу дитині не лише оволодіти своїм тілом, позбутися деякої незграбності (що властива цим дітям), а й тренує увагу, координацію рухів, зорове і слухове сприймання, що має велике значення для розвитку навичок письма, читання, мовлення.

Переважає більшість дітей відвідує логопедичні заняття.

Значна увага приділяється зміцненню і загартуванню дітей. Усі діти перебувають під наглядом лікарів: педіатра і психіатра.

Щоб уникнути перевантаження нервової системи, у школі запроваджується охоронний режим (уроки по 35 хв у першому півріччі, додаткова велика перерва між уроками, обов'язковий денний сон для учнів початкових класів).

Учні, що добре засвоїли навчальний матеріал, набули нормальної працездатності, переводяться рішенням педагогічної ради у загальноосвітню школу.

Решта дітей продовжує навчання у середніх і старших класах спеціальної школи, де їх готують до професійної діяльності і повноцінного життя в суспільстві.

Адреса спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату інтенсивної педагогічної корекції:

31533, с. Головчинці, Летичівський район Хмельницької області

Т. 9-50-38

Директор - Вознюк Сергій Володимирович.

ЧОГО І ЯК СЛІД НАВЧАТИ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Поради батькам

Формуванню в дітей безпосереднього життєвого досвіду пізнання предметів і явищ навколишнього світу, початок якого припадає на ранній та дошкільний вік дитини, батьки часто не надають значення. Можливо тому, що не завжди знають, чого саме слід навчати дитину. Першим серйозним випробуванням її розвитку є навчання в школі. Саме годі з'ясовується, що чимало часу вже втрачено і потрібно повертатися до того, що малюк міг засвоїти кілька років тому.

Чого ж навчається здорова, активна дитина упродовж дошкільного дитинства?

Граючись з різними предметами, дитина мимоволі їх аналізує (іноді ламає та розглядає різні частини чи заглядає, ніби запитуючи: "А що там усередині?"),

порівнює. Порівняння можливе тільки за певними ознаками. Тому малята виконують величезну роботу, поступово засвоюючи ознаки предметів та навчаючись порівняння за ними. З цього й починається мислення.

Досліджуючи різні предмети, порівнюючи їх між собою, діти швидко навчаються користуватися загальнозживаними критеріями їх оцінки за кольором, формою, величиною - так званими сенсорними еталонами (сенсорний - чуттєвий, такий, що діє на органи чуття: зір, слух, смак тощо). Без системи сенсорних еталонів неможливо було б орієнтуватися в безлічі різноманітних предметів. Так, розрізняють сім кольорів спектра та їхні відтінки. Основа розпізнавання форми - геометричні фігури: квадрат, прямокутник, трикутник, коло та ін. Щоб порівняти предмети за величиною, існує метрична система мір, яку вивчають уже в школі. А в ранньому віці діти навчаються порівнювати предмети за величиною: від більшого до меншого і навпаки. Навіть якщо дорослі не мають на меті навчити дитину користуватися певними еталонами для визначення певних ознак предметів, вона вчиться цього стихійно. Адже щодня чує слова "круглий", "квадратний", "зелений", "червоний", "великий", "маленький" і одержує підтвердження цих особливостей конкретним наочним прикладом.

Звичайно, навчання порівнювати предмет за різними ознаками значно прискорює, систематизує знання та уявлення про навколишній світ, розвиває мислення і здоров'я

дитини. А для дітей із хворобливо ослабленою нервовою системою, зниженою активністю вкрай необхідна допомога дорослих у пізнанні властивостей речей та їх відношень. Без такої допомоги більшість необхідних вражень пройде повз них, а отже, буде неповноцінна основа для подальшого розвитку. Тому батькам варто так організовувати діяльність дітей, щоб їм постійно доводилося вивчати різноманітні властивості предметів та порівнювати їх між собою за цими ознаками. Так поступово, впродовж дошкільного періоду діти мають навчитися розрізняти кольори та їх відтінки, основні геометричні форми, величину, користуватися цими еталонами у повсякденному житті (яблуко і помідор схожі, бо круглі; огірок і морква схожі за формою, бо видовжені, а за кольором різні: огірок зелений, морква жовтогаряча).

За допомогою дорослих діти навчаються визначати відстань між предметами, їх взаємне розміщення. Одночасно з цими вміннями формуватиметься і здатність аналізувати складну форму предметів, виділяти певні деталі та впізнавати їх за цими деталями. Без такого вміння неможливе не тільки малювання, але й впізнавання малюнків, різних графічних зображень (наприклад, букв).

Для успішного розвитку дитини важливо дотримуватися правила: спочатку навчити практично користуватися ознакою, а потім (іноді значно пізніше) вчити називати відповідним словом. Наприклад, буде правильно, якщо малюк умітиме знайти і подати мамі іграшку такого ж кольору, як у неї в руці, а потім уже запам'ятає, що вона зелена або червона. Запам'ятовування назв кольорів, геометричних фігур відбувається дещо пізніше і невимушено. У процесі практичного визначення кольорів чи геометричних форм дорослі вживають і відповідні назви. Згодом можна попросити дитину знайти іграшку не за зразком ("таку ж саму"), а сказати: "Дай мені червону". Значно менша проблема, якщо дитина вміє практично розрізняти предмети за формою, кольором, величиною, але не вміє їх називати, ніж навпаки - називає ознаки, а практично ними не

користується. Якщо в першому випадку малюк уміє практично мислити, хоч з якоїсь причини відстає в розвитку мовлення, то в другому - зовсім безпорадний, бо запам'ятовані слова не допомагають йому орієнтуватися в навколишньому світі. Такої прикрої ситуації вдасться уникнути, якщо дитина всього навчатиметься під час гри.

Важко передбачити, якої складності завдання відповідатимуть можливостям дитини із затримкою психічного розвитку в певні вікові періоди. Це залежить і від особливостей функціонування її нервової системи, загального стану здоров'я і від того, як рано батьки почали допомагати їй розвиватися. Добре уявляючи те, чого слід навчити дитину, батьки завжди самі зможуть вибрати заняття, які її зацікавлять і не будуть надміру втомлювати.

Ігри та вправи для розвитку сприймання, форми, величини, кольору

Вправи з пірамідками та матрешками

Прості і складніші варіанти цих іграшок можуть бути корисними упродовж тривалого часу. Так, добре мати кілька пірамідок: одного кольору і різнокольорових, таких, у яких чергуються більші і менші кільця, конічних, у яких кільця поступово зменшуються. Матрешка може складатися з різної кількості менших.

В іграх із пірамідками та матрешками діти роблять перші кроки в умінні розрізняти предмети за величиною, кольором, користуватися цими ознаками, складаючи окремі частини іграшок у певній послідовності.

Найпростіше завдання - нанизування на стержень кілець одного кольору і величині. Спочатку хтось із дорослих нанизує одне кільце і заохочує малюка зробити те ж саме з другим кільцем. Усі дії дитини варто супроводжувати похвалою, виражати радість після успішного виконання і тим самим підносити настрій малюка, підбадьорювати його, іуїзає, що дитина, всупереч заохоченню, не повторює завдання. Тоді можна взяти дитя-у руку в свою і відтак разом нанизати ще одне кільце на стержень. Повторивши кілька азів цю спільну дію, дитина нарешті зможе виконати її сама.

Як тільки нанизування кілець одного кольору і величини стане легкою і звичною справою для малюка, час переходити до більших і менших кілець одного кольору, нани-\'ючи їх по черзі. Дорослий бере два кільця різної величини і показує дитині - "є таке і гь таке". Потім по черзі нанизує їх на стержень і дає малюку в руки два таких самих, юхочуючи повторити дії. Тільки-но всі кільця будуть нанизані, пірамідку розбирають і росять дитину зібрати все, як було.

Складніше нанизувати кільця конічної пірамідки, які поступово зменшуються. Появах, розбираючи пірамідку на кільця, необхідно постійно говорити дитині, що "ось >всім маленьке, а тепер більше, ще більше ... ось зовсім велике". Якщо зняті кільця жласти в послідовний ряд, то малюку їх буде легше нанизати у послідовному поряд-'. Коли він навчиться легко це виконувати, кільця слід перемішати, щоб дитині дове->ся вибрати потрібні.

Матрешки так само можуть бути прості та складні. Спочатку достатньо навчити і тину виймати маленьку матрешку з великої і вкладати знову. Набагато цікавіше і ладніше, коли доведеться виймати одну з одної і розставляти по порядку аж п'ять іашок, а потім скласти їх в одну. Звичайно, це стане доступним для малюка пізніше.

Складання та розкладання пірамідок і матрьошок дає серйозну роботу дитячому гелсктові - відбувається практичне порівняння предметів за величиною та кольором і процесі розв'язання певного завдання.

Вправи з геометричними фігурами

Мета цих вправ - навчити дитину розрізняти площинні та об'ємні геометричні фігури: круг, квадрат, прямокутник, трикутник, кулю, куб, паралелепіпед, піраміду. Звичай-малюкам зовсім не потрібно запам'ятовувати назви фігур, це справа віддаленішого йбутнього. Важливо, щоб дитина вміла розрізняти фігури практично, поступово зна-іючи їх ознаки в різних предметах. Трикутник можна називати "дахом", квадрат - "конечком", прямокутник - "дверима" тощо.

Граючись самотійно, малюк перший час примірятиме до кожного отвору різні фігур-аж поки не знайде відповідної. Це - шлях проб і помилок. Можна привернути увагу ини до форми отвору і відповідної фігурки. Дорослий обводить пальцем форму от-у та фігурку, показуючи її малюку, і вкидає в отвір. Потім пропонує повторити те ж є. Мине час і дитина вже з першого погляду оцінюватиме, яку фігурку в який отвір рібно вкидати, і робитиме це впевнено, цілеспрямовано. Отже, увесь складний про-

цеє розглядання форми фігурки та отвору, порівняння їх відбувається швидко, без як хось зовнішніх дій, або, як кажуть психологи, на рівні зорового зіставлення. Дуже баг то цікавих ігор можна придумати з плоскими фігурками, які вкладаються у відповідні вирізи на панелі. Ці ігри стали вже класичними, бо їх з великим успіхом застосовува; Сеген, Марія Монтессорі, видатні педагоги, які зробили великий внесок у науку щ дітей із відставанням у психічному розвитку. Вчені, котрі використовували фігур вкладки в іграх з дітьми, вдосконалювали їх, створювали нові варіанти. Тому існує безл систем вкладок: від зовсім простих, доступних дворічним малюкам, до таких, що скл; даються з кількох частин і змушують задумуватися навіть школяра, аби правильно з; повнити відповідний виріз у панелі.

Фігурки та панелі батькам доводиться виготовляти самим. Цікавим досвідом вин товлення та застосування цієї гри ділиться Б. Нікітін у своїй книзі "Развивающие игры виданій в 1985 р. видавництвом "Педагогіка" в Москві. Він радить вирізати фігурки твердого картону. Для цього на аркуші картону, який служить панеллю, накреслюкп кілька фігурок і гострим ножем вирізають їх. Бажано мати набір панелей та різних фіг} рок. Найпростіші з них - круг, квадрат, трикутник, овал. Складніші - зірочка, тесті гранник, а також фігури, в яких поєднується кілька простих форм, наприклад, половина на круга з прямокутником. Ще складніше завдання - зібрати вкладку з кількох части та заповнити нею відповідний виріз на панелі. Найпростіші з таких завдань - це скла дання квадрата з двох прямокутників, рівнобедреного трикутника з двох прямокутни трикутників. Слід мати на увазі, що всі ці завдання становлять великі труднощі дл дітей із затримкою психічного розвитку. Тому, розвиваючи здатність дитини орієнтува тись у формах та їх поєднаннях, потрібно починати з найпростішого і поступово переходити до складного, але тільки після того, як попереднє виконується без труднощів.

Універсальним для багатьох ігор, що розвивають сприймання форми, кольору, ве личини, є набір різних фігурок, наприклад, кружечків, квадратиків, трикутників різно го кольору та величини. їх легко виготовити з фанери, пластика чи навіть

твердого кар тону і пофарбувати в кілька яскравих кольорів. Фігурок певної форми, кольору та величини варто мати по кілька.

З таким набором можна придумати багато вправ різної складності. Наприклад, до росли розкладає фігурки різного кольору, однієї величини і форми, потім бере в руку таку ж фігурку певного кольору і просить дитину: "Дай мені таку саму". Так по черзі можна перебрати фігурки всіх кольорів.

Пізніше, коли можливості дитини орієнтуватися в різних ознаках предметів зростають, можна давати їй завдання розкладати набір фігурок двох форм, але однієї величини та кольору (наприклад, червоні квадрати та кружечки) на два окремі ряди. Пере/ дитиною кладеться по 3-5 червоних кружечків і квадратиків однакової величини. Дорослий спершу кладе в один бік квадратик, в другий - кружечок і просить дитину зробити так само. Якщо малюк може одразу зорієнтуватися, дорослий ще раз кладе відповідні фігурки в кожний ряд. Можна взяти певну фігурку і спитати: "Куди покладемо що?". Після того, як поділ буде виконано за допомогою дорослого, всі фігурки змішують і просять дитину повторити все спочатку, поклавши в один бік "такі" (показати), а в другий - "такі". Так само можна поділяти набори однакових фігурок за формою і величиною, але різних кольорів (наприклад, синіх і червоних кругів). Поділ фігур однієї форми і кольору, але більших, навчить малюків виділяти величину.

Звернемо увагу, що дітей не змушують запам'ятовувати назви кольорів, форм, а вчать розпізнавати тільки практично. Згодом дорослий може вживати назви кольорів, а малюк поступово їх запам'ятовуватиме.

Коли дитина добре знатиме назви кольорів, фігур, можна буде інакше формулювати завдання, давати словесну інструкцію, наприклад, таку: "Поклади окремо чорної і білої та зелені" або "Поклади окремо кружечки і квадратики". Набагато складніші завдання самостійно знаходити спосіб поділити фігурки на дві частини, коли немає зразка, а потрібно самостійно знайти підставу для поділу, тобто визначити одну ознаку як спільну для всіх фігурок, а другу як таку, що їх відрізняє. Наприклад, перед дитиною розкладають набір червоних і синіх кружечків однієї величини і просять поділити на дві купки так, щоб у кожній були тільки однакові.

Перехід до самостійного пошуку способу поділу фігурок різко ускладнює завдання. Тому його слід давати лише тоді, коли поділ за вказаною дорослим ознакою вже не становитиме для дитини труднощів.

Закріплювати вміння самостійно знаходити однакові та відмінні ознаки предметів можна на матеріалі гри "Четвертий - зайвий". Наприклад, вибрати серед трьох жовтих та одного зеленого кружечка той, який відрізняється. Так само можна знаходити зайвий предмет за формою, величиною.

Щоб навчити малюка сприймати форму та величину предметів не тільки зором, а й дотиком, уміти співвіднести сприйняте різними органами чуттів, добре використовувати гру "Чарівний мішечок". Для цього слід мати два однакові набори різних об'ємних фігур (кульки, кубики, брусочки різної величини). Один набір кладуть у мішечок і зав'язують, а з другого такого ж набору дорослий бере по черзі різні фігурки і просить дитину: "Знайди таку саму". Малюк має у мішечку намацати відповідну фігурку. Потрібно слідкувати, щоб з кількох фігурок однакової форми вибиралася фігурка саме відповідної до зразка величини. Якщо малюк зробив помилку, потрібно його попросити знайти, чим ця фігурка відрізняється від зразка. Так можна гратися не тільки з геометричними фігурами, а й з дрібними

іграшками. У торбинку можна покласти різні фігурки звірів, зроблені з пластику, і попросити дитину знайти зайчика, білочку, рибку тощо.

Поступово дитина навчиться орієнтуватися в ознаках предметів, звикне до цілеспрямованої гри під час спеціально організованих занять. Вона ставатиме дедалі самостійнішою і працювати з нею буде легше. Здатність малюка займатися якоюсь справою самостійно впродовж навіть короткого часу - ознака зростання інтересу до гри, а отже, і великого кроку вперед у психічному розвитку.

Корекція зорового сприймання та просторових уявлень

Психологічне вивчення дітей із затримкою психічного розвитку свідчить, що на початку шкільного навчання дуже слабкою ланкою у них є сприймання, зокрема зорове, та просторові уявлення, а також тісно пов'язана з ними рухова сфера: незграбність дрібних рухів, труднощі графічного відтворення зображень. Саме це великою мірою зумовлює труднощі дітей в оволодінні навичками читання, письма, ручної праці, малювання, а також стає перепорою і для їх загального розвитку, бо обмежує можливості аналізу різних властивостей предметів, їх порівняння, групування, називання відповідних груп, тобто узагальнення. Тому, працюючи над розвитком зорового сприймання та уявлення, вдосконалюючи рухову сферу дитини, ми вирішуємо не якесь вузьке питан-чя, а в цілому коригуємо її розвиток.

Добираючи ігри та вправи для молодших школярів із затримкою психічного розвитку, слід мати на увазі, що ці діти часом мають труднощі у вирішенні тих завдань, які ієгко виконують дошкільники з нормальним розвитком. Тим часом зовнішня сторона

організації гри повинна більше відповідати заняттям, властивим дітям шкільного віку, щоб підтримувати до неї належний інтерес.

Основні завдання, які вирішуються в іграх і вправах, спрямованих на розвиток зорового сприймання та просторових уявлень, - виробити у дітей навички порівнювати предмети чи їх зображення за розміром, формою, кольором, аналізувати їх за складовими частинами, утворювати зображення з кількох складових частин за певним задумом чи зразком, відтворювати в уяві цілий предмет за його окремою деталлю, відтворювати зображене графічно, виробляти точність і узгодженість рухів, розвивати окомір, орієнтування у взаємному розміщенні предметів на площині чи в просторі та правильне вживання відповідних прийменників, вміння орієнтуватися за словесною інструкцією. Цим завданням відповідають наведені далі ігри і вправи.

Складання цілого зображення з окремих частин

Для цієї гри потрібно мати набір різних зображень, наприклад, тварин, іграшок, квітів - залежно від того, який матеріал педагогу вдається знайти. Яскраві, гарно виконані набори таких малюнків часто можна придбати в магазинах шкільної наочності. Аркуші з малюнками треба наклеїти на твердий картон і розрізати їх на кілька однакових квадратиків так, щоб на кожному квадратикі була якась частина малюнка, наприклад, на одному квадратикі - голова собаки, на іншому - частина тулуба, хвіст, ноги -залежно від того, як розкреслено аркуш з малюнком на різні квадрати. Чим більше частин, тим складніше буде зібрати з них ціле зображення.

Дитині пропонується з купки безладно покладених квадратиків викласти ціле зображення. Це просте завдання може являти значні труднощі для учнів підготовчого класу школи для дітей із затримкою психічного розвитку, деякі діти

потребуватимуть допомоги. З огляду на це в одних випадках можна спробувати обмежитись такою інструкцією: розглянути квадратики і скласти з них цілий малюнок. Виконуючи це завдання, дитина мусить виявити серед різних деталей таку (наприклад, голову тварини), яка дасть їй можливість уявити ціле зображення (тварину). Відшуковуючи потрібні деталі, вона в уяві поділяє малюнок на частини, зіставляючи їх з тими, які є на окремих квадратах, знаходить тотожні та відповідно приєднує їх одна до одної.

Якщо завдання в поданому вигляді виявиться важким, його можна полегшити, поклавши перед дитиною аналогічне ціле зображення і запропонувати скласти з квадратиків таке саме. Перед нею буде наочний зразок, який полегшить аналіз зображення та складання його з відповідних частин. Для зразка доцільно давати малюнок, не зовсім тотожний тому, який треба скласти з частин, а тільки чорно-біле зображення чи просто контур його, зроблений темною лінією. В цьому випадку створюються умови для більш напруженого аналізу властивостей зображення, виділення суттєвого (форми) і абстрагування від кольору та різних дрібних штрихів, що є на закінченому малюнку.

Працюючи з певною групою дітей, педагог сам зорієнтується, яка саме допомога потрібна тому чи іншому учневі. Не обов'язково використовувати, наприклад, всі види зображень: контурне зображення, тотожний малюнок чи навіть такий самий малюнок, розкреслений на відповідні частини. Слід добирати таку допомогу, якою дитина може успішно скористатися, долаючи певні труднощі, докладаючи зусиль. Ускладнити завдання можна, додавши до набору зайві квадратики із частинами зображень, що не відповідають заданому малюнку, наприклад, покласти квадратик із зображенням голови тієї самої тварини, але меншого розміру або іншої тварини. Ще складнішим буде завдання, якщо у наборі квадратиків зміщати малюнки, які відрізняються розміром і доручити скласти дитині два малюнки більший і менший. У цих варіантах завдання для його виконання, крім аналізу форми зображень, додається ще й аналіз розміру.

Очевидно, що не всі діти в групі однаково успішно виконуватимуть ці завдання. Деякі з них зможуть самотійно більш чи менш вправно скласти фігуру без зразка чи за одним із зразків. Таким дітям для тренування цього вміння можна запропонувати змагання: хто швидше складе кілька малюнків. Краще, якщо змагатимуться невеличкі групи дітей і виграватиме ціла група, яка раніше закінчила справу. Для повторення змагання групи можуть помінятися малюнками.

Члени однієї групи можуть мати індивідуальні завдання (одне чи кілька) або складати кожен малюнок разом. Для спільної роботи над одним малюнком потрібно небагато дітей, найкраще - двоє.

Значна кількість дітей, з якими працює вихователь, не зможе виконувати завдання самотійно і через те, що воно за змістом становитиме труднощі і що багато хто з дітей із затримкою психічного розвитку має чималі труднощі в організації своєї діяльності, не може переборювати невдачі, швидко втомлюється, відволікається, втрачає інтерес до справи, якщо не має належного заохочення. З такими дітьми педагогу потрібно якийсь час працювати індивідуально, давши кожному можливість виконати завдання з допомогою, одержати похвалу. Далі слід запропонувати учневі скласти цей самий малюнок самотійно. У міру того, як він навчатиметься виконувати завдання, його можна включити в змагання на швидкість складання фігурок, у групову роботу.

Складання візерунків із мозаїки

Комплекти гри "Мозаїка".

Комплект складається з набору різнокольорової смальти у вигляді кружечків чи багатогранників та спеціальної панелі, на якій вона кріпиться відповідно до заданого малюнка. Складність завдання педагог регулює залежно від можливостей виконавців. При відсутності готових наборів "Мозаїка" можна виготовити набори різнокольорових квадратиків, трикутників, шестикутників із кольорового пластика, фанери і викладати з них різні композиції.

Композиція виконується за накресленим зразком або за самостійним задумом виконавця. Порівняно із складанням конкретних зображень тварин, квітів, переважно вже добре відомих дітям, складання візерунків із геометричних фігур становить більші труднощі для дітей, бо потребує більш узагальненого вміння орієнтуватись у формі, розмірі, напрямку, кольорі. Під час виконання зображення за накресленим зразком учневі, якщо виникають труднощі, слід показати, як можна примірювати до зразка певні деталі. Корисно, щоб дитина проговорювала вголос, що і для чого вона робить, що робитиме далі.

Гра "Відгадай, кому належить..!"

Ця гра полягає в тому, що ведучий (вихователь) демонструє зображення якоїсь частини тіла птаха, тварини, а учасники гри по черзі відгадують, кому вона належить та розповідають, що вони знають про нього (неї). Наприклад, ведучий, показуючи зображення ніг лелеки чи журавля, питає "Чиї це ноги?". Учасник гри, чия черга відгадувати, називає володаря таких ніг та знаходить картку з його зображенням і пояснює, де живе цей птах, що їсть, навіщо йому такі довгі ноги. Домагаючись, щоб учень сказав якомога зільше сам, педагог здебільшого буде змушений організовувати розповідь учня, ставлячи йому запитання. Інші учасники гри мірою потреби доповнюють розповідь, вносять поправки.

Складність завдання залежатиме від того, наскільки характерна для цієї тварини зображена частина тіла, наскільки сама тварина знайома дітям. Так, можна показати ноги оленя, лося, корови, кози, барана, копита коня, корови, заячі вуха, клешню рака,

ачиний дзьоб тощо. У такий спосіб можна розпізнавати дерева, кущі, квіткові та рослини за окремими гілками, плодами, квітами, формою листя. Гру можна урізнітнити: показувати, наприклад, зображення тварини, в якій одна частина тіла не в відна (належить іншій тварині чи зображена неправильно). Завдання - знайти по ку та виправити її.

Наведені вправи добре тренують спостережливість, уявлення, мисленнєві опе] аналізу і синтезу, а також розширюють знання дітей про навколишній світ.

Гра "Мавпочки"

Автор гри Б.П. Нікітін, широко відомий виступами про виховання дітей в сім'ї ресує її дошкільникам. Дітям із затримкою психічного розвитку вона корисна буд' підготовчому класі школи.

Гра полягає в тому, що ведучий будує на столі з двох брусочків якісь комбінац діти, що сидять за столом з такими самими брусочками, повторюють те саме.

Отже, для гри потрібно кілька наборів з двох брусочків у формі цеглин різного льору розміром 2х4х8 см (можна іншого розміру, зручного для розкладання на сто. Ведучий-вихователь і кілька учасників гри (залежно від кількості наборів брусочк сідають до столу. Ведучий питає дітей, чи бачили вони мавпочок і чи знають, що м

почки люблять повторювати все, що роблять навколо них. Мабуть, більшість дітей і чили мавпочок на малюнках чи по телевізору і знають, що вони люблять наслідувати усякому разі необхідно переконатися, що діти розуміють суть розповіді педагога.

Далі педагог говорить: "Зараз ми пограємося в мавпочок. Я буду хлопчиком, а ви мавпочками. Мавпочки уважно стежать за всім, що /робить хлопчик, і точно повторіють те саме". Педагог бере два брусочки і ховає за спину (іншим разом - під стіл), пот швидко викладає на столі певну комбінацію, наприклад, "диванчик" - одну цегли] кладе на широкий бік, а другу - ребром упритул до першої. Діти повинні повторити саме. Звичайно, не всі діти зможуть швидко зорієнтуватися в розміщенні цеглинок, особливо якщо вони різного кольору або з різнокольоровими гранями. Потрібно обов'язки до дочекатися, поки кожен учасник гри виправить свою помилку, у разі потреби - допустити і попросити виконати ще раз ту саму конструкцію. Коли всі діти виконають заї дання, можна переходити до іншої комбінації. Кількість комбінацій залежить від вин; хідливості ведучого, а також від кількості фігурок, їх кольорів (до двох брусочків можна додати куб).

Гра добре тренує увагу, а головне - орієнтування в формі, кольорі предметів, їх взає мному розміщенні, розміщенні в просторі. Групу гравців доцільно добирати приблизне з однаковими можливостями виконувати вправи, оскільки відставання деяких, тривала допомога їм буде змушувати нудьгувати інших. Мірою вправлення дітей у цій грі варто нарощувати темп, змушуючи учасників гри бути пильними, робити точні, швидкі рухи.

Гра "Класи"

Ця гра являє велику цінність для розвитку дітей із затримкою психічного розвитку, бо тренує не тільки акти сприймання, а одночасно і здатність трансформувати їх у відповідні рухи. Рухова ж сфера, як ми вже зазначали, потребує корекції. Гра "Класи" дуже поширена серед дошкільників і молодших школярів, особливо серед дівчаток і не потребує докладного опису. У кожній місцевості вона має свої особливості, суть же залишається одна: на земляному чи асфальтовому майданчику кресляться квадрати (іноді система квадратиків і трикутників) і ними за певними правилами пересувають фішку стрибаючи на одній нозі. Фішкою звичайно править розмальований уламок фаянсу, великий гудзик чи щось подібне.

Серед дітей з нормальним розвитком гра, як правило, починається стихійно, особливо навесні, приходячи на зміну зимовим іграм та розвагам. Дітям же із затримкою психічного розвитку більше потрібні заохочення та організація з боку педагога, бо для них гра за правилами складає певні труднощі, і вони охоче підмінюють її безладною біганиною. Внаслідок цього така популярна гра як "Класи" може пройти повз них, якщо вихователь не проявить ініціативи та не допоможе користуватися правилами. Дотримання ж правил якраз і є тим цінним, завдяки чому доцільно грати. Так, потрібно вправно кидати фішку по черзі у кожний квадратик, стежити, щоб вона не впала на лінії. Отже, гравець оцінює відстань, з якої кидає, тренує окомір, а також точність руху руки під час кидання. Не меншої вправності потребує і стрибання на одній нозі та пересування ногою фішки так, щоб ні нога, ні фішка не опинилися на лінії. Це вимагає окоміру і певної сили стрибка, поштовху ногою, утримання рівноваги - цілої системи сенсомоторних дій, тобто різних актів сприймання та відповідних рухів.

Гра "Що змінилось?"

Для цієї гри придатні будь-які площинні зображення чи об'ємні фігури, різні іграшки, предмети побуту, які можна розкласти чи поставити в різному порядку. Наприклад, на столі викладають у ряд вирізані з твердого картону червоні й білі кружечки, де чергуються два червоні з білим. Діти уважно розглядають ряд. Потім хтось один іде вбік, а тим часом вихователь чи хтось із дітей змінює порядок чергування кольорових кружечків. Той, хто відійшов, повернувшись, повинен сказати, що змінилось в зображенні.

Гра буде тим цікавішого, чим більше різноманітних зображень розміщується одне відносно одного. Можна викладати цілі композиції, наприклад: будиночок, навколо нього ростуть квіти, біля будиночка стоїть дівчинка, поряд сидить цуценя. Змінюючи композицію, можна щось додати чи забрати, змінити порядок розміщення, розмір предметів, колір тощо.

Просторова орієнтація дітей особливо добре тренується, якщо в різному порядку розмішувати іграшки, дитячі меблі. Наприклад: на стільчику сидить лялька, під стільчиком стоять черевики, вихователь перекладає м'яч, який лежить справа від стільця, наліво, а той із дітей, хто відходить убік, повинен чітко сказати, як було раніше і як стало тепер. За допомогою такої гри добре тренується спостережливість, орієнтування в розміщенні предметів у просторі відносно інших предметів. Дуже цінним є те, що дитина не тільки практично діє, а й вчиться називати зміни, засвоює поняття "на", "під", "збоку", "ззаду", "спереду", "зліва", "справа", "поряд".

Гра буде цікавішою, якщо діти полічать, в якому порядку вони будуть "жмуритися". Ті, хто не помилиться, будуть переможцями, можуть одержати якісь призи.

Гра "Відшукай"

Ця гра також спрямована на тренування просторової орієнтації, але полягає в тому, що діти відшуковують сховану іграшку, орієнтуючись за інструкцією. Грати можна в кімнаті, а ще краще - надворі, в саду. Наприклад, один з учасників гри сховав іграшку (м'яч) за деревом, що росте біля паркана зліва від групи гравців. Той, чия черга шукати, вислуховує інструкцію (її дає той, хто сховав предмет): "Іди наліво, пройди вздовж паркана, дійди до дерева, подивись на нього". Добре, якщо на шляху до мети учаснику гри потрібно зробити кілька поворотів. Команди йому можна давати навздогін: "Дійди до клумби, поверни наліво, іди прямо до паркана, поверни наліво, іди гірше до паркана, поверни направо..." Складність маршруту визначить вихователь сам залежно від того, наскільки діти здатні виконати завдання. Спочатку йому самому доведеться визначати місце схову та давати інструкцію. Потім свої завдання може придумувати хтось із дітей по черзі.